

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Бошковић Радосав, др Грицакић Ирена, др Коларич Рудолф,
Конески Блаже, др Николић М. Берислав, др Павловић Миливој, др Пецо Асим
др Пешикан Мићар, др Стевановић Михаило, др Храсиће Мајке*

Главни уредник

М. СТЕВАНОВИЋ

књ. XXVIII — св. 1—2.

БЕОГРАД

1969.

ОСНОВНЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ АКЦЕНАТСКЕ ПОЈАВЕ У МЛАЂИМ НОВОШТОКАВСКИМ ГОВОРИМА

1. За овај рад служио сам се материјалом из ових монографија:

1) Гојко Ружићић, *Акцентајски систем њљеваљског говора*, СДЗБ III 113—176; 2) Данило Вушовић, *Диалекат Источног Херцеговине*, СДЗБ III 1—70; 3) Јован Л. Вуковић, *Акцентај говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X 187—417; 4) Asim Ресо, *Акцент села Ортијежа*, Научно друштво NR Bosne i Hercegovine, Града X, Одјелјење историјско-филолошких наука, књ. 7, 5—51 (при руци ми је сепарат); 5) Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗБ XIV 201—412; 6) Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗБ XVI 179—314, 7) Берислав М. Николић, *Тришћки говор*, СДЗБ XVII 367—473; 8) Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗБ XVIII (у штампани).

Узећу у обзир оне основне акценатске одлике млађих новоштокавских говора којима се они разликују од Вука и Даничића и међу собом — и покушаћу да објасним те појаве. Применићу Белићеву акценатску теорију. Узећу у обзир нове тенденције у књижевној акцентуацији о којима исцрпно говори академик М. Стевановић у своме толико значајном делу *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма)*, Београд, 1964, стр. I—X + 1 — 696.

2. У севернијим млађим новоштокавским говорима постоји позиционо скраћивање неких Даничићевих неакцентованих дужина. То скраћивање није у подједнакој мери захватило све северније млађе новоштокавске говоре. Од говора које анализирам најрадикалнији је у скраћивању североисточни сремски, а најконзервативнији у чувању тришћки. Прелаз од једног екстрема ка другом врло је поступан. Међутим, у свим су тим говорима исти фонетски услови који доводе до скраћивања. Скраћивање Даничићевих неакцентованих дужина треба посматрати у зависности од неколико чинилаца.

Као први чинилац треба истаћи квалитет и квантитет акцента. Дужине се, прво, лакше губе после силазних него после узлазних акцената. Дужине се, друго, лакше губе после дугих него после кратких акцената. То значи: а) дужине се најрадикалније губе после дугог силазног акцента; б) дужине се најбоље чувају после кратког узлазног акцента; в) дужине се боље чувају после дугог узлазног него после кратког силазног акцента.

Као други чинилац треба истаћи место дужине: а) дужина се лакше губи у последњем отвореном него у последњем затвореном слогу; б) дужина се још боље чува у слогу који није последњи; в) дужина се тим лакше губи што је удаљенија од акцента; г) од две дужине губи се она која није непосредно иза акцента.

Као трећи чинилац треба истаћи аналогију. На пример, у Срему се дужина скраћује у 1. л. јдн. през. *жѣлим* (аналогски према 3. л. јдн. *жѣли*, где је у питању отворени слог), иако се у ном. јдн. *мѣсец* чува.¹

Оваквих позиционих скраћивања Даничићевих неакцентованих дужина нема у говорима источнохерцеговачког дијалекта (сем тршићког). Овом се, дакле, особином севернији млађи новоштокавски говори разликују од источнохерцеговачких.

У својим монографијама *Сремски говор*, *Мачвански говор* и *Колубарски говор* скраћивање неакцентованих дужина у шумадијско-војвођанском дијалекту тумачио сам утицајем косовско-ресавског дијалекта. На то ме је упућивала и структура становништва. С обзиром на порекло јадарског становништва, не може се дати исто објашњење за губљење дужина у тршићком говору. У шумадијско-војвођанском дијалекту то је појава старијег датума. У тршићком говору скраћивање дужина је новија појава којој не треба тражити дубоку старину. У питању је, вероватно, процес који је — у већој или мањој мери — захватио србијанске говоре. Можда се једино може говорити о евентуалном подстреку који за ширење овога процеса даје ситуација у шумадијско-војвођанском дијалекту, мада је очевидно у питању и потреба за економичнијом применом говорних феномена.

3. У источнохерцеговачким говорима нема Даничићевих неакцентованих дужина у ова четири случаја:

¹ О овоме в. и: М. Решетар, *Die Betonung* 29—30; М. С. Московљевић, *Акцентнајски систем ђоцерског говора*, 53—55; П. Ивић, *ЈФ XVIII* 143—144; И. Поповић, *Zur heutigen serbokroatischen Vokalquantität*, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, IV 97. и даље.

в) на првом слогу инфинитивних наставака *-нуџи*, *-аџи*, *-иџи* — под истим условима: *вѣнуџи*, *гѣздѣџи*, *бѣџиџи*.

Тако је и у Пиви и у Дробњаку, с тим што се код именица и глагола јављају и облици без дужина.

У плѣваљском код именица и глагола нема ових дужина а код придева јављају се и облици са дужином и облици без ње.

У Ортијешу нема ниједне од ових дужина.

Ових дужина нема ни у Мачви ни у Тршићу.

У Срему једино код именица јављају се и примери са дужином и примери без ње. Али је занимљиво да је у западном Срему (где се, иначе, Даничићеве дужине боље чувају) мање примера са дужином наставка *-ама* него у источном (где се Даничићеве дужине лакше губе).

Занимљиве су прилике у Ваљевској Колубари. У Петници (нај-јужнијем посећеном месту) и код именица, и код придева и код глагола јављају се и примери с дужином и примери без ње. У Дивцима (месту нешто северније од Ваљева) код глагола нема дужина, а код именица и придева јављају се и примери са дужином и примери без ње. У Бранковини (најсевернијем посећеном колубарском месту) нема дужина ни код придева ни код глагола, а код именица јављају се и примери са дужином и примери без ње. У тамнавском селу Чучугама нема ниједне од ових дужина.

Познато је да су ово старе дужине, иако нису прихваћене у савременом српскохрватском књижевном језику.

У Ваљевску Колубару њих су свакако донели динарски досељеници.

Рекао сам да дужина типа *крљшкѣма* постоји и у војвођанским говорима. Па ипак мислим да она у те говоре није унета из источнохерцеговачких и то из ова два разлога: а) у војвођанским говорима нема дужина типа *гѣрѣв*, *ѣдѣџи* и сл.; б) у Мачви, Поцерини, Тамнави и Тршићу нема ни дужина типа *крљшкѣма*, ни дужина типа *гѣрѣв*, ни дужина типа *ѣдѣџи*.

Све то значи да су Ваљевску Колубару населили они Динарци у чијем су говору постојале ове дужине; да су у Тамнаву, Јадар, Поцерину и Мачву дошли они Динарци у чијем говору није било тих дужина; да у војвођанским говорима дужине типа *крљшкѣма* постоје независно од источнохерцеговачких прилика. Структура становништва довела је до тога да се све ове дужине не налазе ни у целом говору Ваљевске Колубаре. Нема сумње да се структуром становништва могу објаснити и сремске прилике: у западном Срему мање је дужина на наставку *-ама*

него у источном зато што је у западном Срему процентуално заступљенији онај динарски слој који је довео до тога да у Тамнави, Јадру, Поцерини и Мачви нема ниједне од ових дужина.

Говорећи о станогништву западне Србије Јован Цвијић указује на разлику између подринског и ваљевског становништва (*Метанасијазичка кретања, њихови узроци и последице*, СЕЗБ XXIV 67—68). Ову Цвијићеву констатацију потврђују и прилике с овим дужинама.

Уосталом има још појава које потврђују Цвијићеву констатацију. То су:

а) У Срему Мачви и Тршићу само је *дчију*, док је у Колубари: *дчију/дчију̇*. Колубарски акценат *дчију̇* несумњиво је траг динарског досељавања.

б) У Срему, Мачви и Тршићу само је *два мѣйра*, док се у Колубари спорадично може чути и: *сиб екѣйра*, што је такође траг динарског досељавања.

в) У Мачви и Тршићу само је *рѣкѣ*, док је у Колубари: *рѣкѣ / рѣкѣ̇*. Нема сумње да је колубарско *рѣкѣ̇* траг динарских досељавања.

г) У Срему, Мачви и Тршићу само је *дѣћи*, док се у Колубари поред акцента *дѣћи* може спорадично чути и *ѣрѣћи*, што такође говори о свежим динарским траговима.

д) У Мачви и Тршићу само је *исѣчѣ*, док је у Колубари: *довѣдѣм/дѣдѣш*. Колубарски акценат *дѣдѣш* у вези је с акцентом *исѣчѣм* који је као једини засведочен у Пљевљима и Пиви и Дробњаку.

5. Друго. У појединим источнoхерцеговачким говорима постоје и ове дужине:

а) У Пљевљима и Вушовићевој Источној Херцеговини дуг је наставак -у у 3 л. мн. имперфекта: *дрѣжѣгѣ̇, велѣгѣ̇*. У Пиви и Дробњаку јављају се и примери са дужином и примери без ње. У Ортијешу ова дужина није засведочена.

б) У Пљевљима у 3. л. мн. аориста наставак -е може бити и дуг и кратак: *узѣшѣ̇ (узѣше)*. У Вушовићевој Источној Херцеговини, Пиви и Дробњаку и Ортијешу ова дужина није засведочена.

в) у Пљевљима, Пиви и Дробњаку и Ортијешу у трпном придеву глагола на -ну/-не наставак -у је дуг и кад је претходни слог дуг (*крѣнѣ̇, окрѣнѣ̇*).

У севернијим мѣђим новоштокавским говорима нема ниједне од ових дужина.

6. Треће. У севернијим млађим новоштокавским говорима јавља се у читавом низу категорија дуљење пред сонантом. Не инсистирајући на ипак занемарљивим детаљима у појединим говорима, у питању су ови случајеви: *Јѡвѡн, организѡм, њѣгѡв, кѡкѡв, ѡчѡв, Дрѡгѡн, јѡдѡн, чѡмѡм, јѣсѡм, нѣсѡм, ѡлѣѡн*.

У источнохерцеговачким говорима које анализирам нема већине од ових дуљења. У плеваљском се јављају дужине код придева типа *бѡбѡв, сѣсѡнѡн* док се у Пиви и Дробњаку јављају примери типа *бѡкѡн* и примери с -ѡв али и с -ѡв. Вушовићеве примере типа *бѡнѡн* треба друкчије тумачити: то је стара дужина вокала и сачувана после силазних акцената.

Тако се и овде севернији млађи новоштокавски говори разликују од источнохерцеговачких; може се чак рећи да су ближи посавском славонском где такође постоје многа од ових дуљења.

Дуљење пред сонантом настало је као последица губљења полу-гласника у слабом положају. Полугласник је у слабом положају издубљен већ од краја XI века. Тада, дакле, почиње процес који доводи до дуљења. Ово је податак који историја српскохрватског језика може да пружи као доказ за старину овога процеса.

7. Четврто. У севернијим млађим новоштокавским говорима постоје и ове дужине које нису засведочене у источнохерцеговачким говорима:

- а) *кѡсиѡц* = *вѡдаѡц* (Мачва), *ѡнѡн* *зѡсѡба* (Колубара);
- б) *јѡвѡ* (Мачва), *ѡжѡниѡ* (Колубара), *вѡдиѡ* (Тршић);
- в) *ѡбѡѡ* (= ном. јдн.; Тршић);
- г) *ѡбѡнѡ* (= ном. јдн.; Колубара, Тршић);
- д) *рѡдѡсѡнѡ* (Срем, Мачва, Колубара, Тршић). У исто време у Мачви и Колубари је: *ѡжѡносѡнѡ*;
- д) *Бѡболѡчѡни* (Колубара), *Брѡнѡни* (Тршић), *Мѡчѡни* (Мачва);
- е) *мѡнѡрѡ* = ген. јдн., *мѡнѡрѡм* = инстр. јдн. (Тршић);
- ж) *ѡчиѡју*. У Колубари се јавља и лик *ѡчиѡју*, што је несумњиво траг динарског досељавања;
- з) *ѡћѡ* (= 3. л. мн. през.; Колубара), *ѡћѡ* (= 3. л. мн. през.; Тршић), *јѡсѡ* (= 3. л. мн. през.; Колубара);

и) посебно треба говорити о дуљењу у сантхију. Видели смо да се у извесном броју категорија дужина у последњем отвореном слогу у севернијим млађим новоштокавским говорима скраћује. Међутим, ако непосредно после каквог обележеног облика, чији је последњи слог отворен и подложен скраћивању, дође енклитика, она омогућава да се

тај последњи слог не осети и у интонационом смислу као последњи. На тај начин, дужина која би се, да није енклитике, скратила, не скраћује се управо благодарећи енклитици: *џкува̄ се* и сл. У сантхију се у наведеним приликама дужина доследно чува. Међутим, видели смо раније да се, кад нема енклитике, у категорији, рецимо, *дйерѣ* поред примера са дужином јављају и примери са скраћеним завршним вокалом (*дсване*). На тај начин у ствари почео је да се кристалише однос: *дсване* — *џкува̄ се*. Тај се однос у овим говорима показује творачким. Он је довео до тога да се дужине могу јавити и у облицима с првобитно кратким вокалом: *сѣлѵ је* (Срем), *мѣтйй је* (Мачва), *мѵмцй су* (Колубара), *рѣклй су* (Тршић). Нарочито је ова појава честа у Срему.

8. Пето. У севернијим млађим новоштокавским говорима постоји дужина на наставку ген.-ак. личних заменица 1. и 2. л. јдн., повратне заменице, личне заменице 3. л. јдн. м. р. и заменица *ко*, *шйѵо* : *мѣнѣ* и сл. Од источнохерцеговачких говора овако је само у Пљевљима.

9. Шесто. У севернијим млађим новоштокавским говорима постоје дужине код прилога: *дѧнѧс* (Срем, Мачва, Колубара, Тршић), *дйљѣ* (Колубара), *дѧљѣ* (Тршић).

У Пљевљима је такође *дѧнѧс*. У Пиви и Дробњаку је: *дѧнѧс* = *дѧнас*, *брѣжѣ* = *брѣсе*.

10. Од питања која се односе на акцентоване дужине анализираћемо три.

Прво. У севернијим млађим новоштокавским говорима не изостаје дуљење вокала у слоговима са силазном интонацијом које затварају сонанти после којих долази слог који почиње сугласником: *Тѳрци*, *здѣвље*, *сѳнце*. Источнохерцеговачки говори које анализирам нису тако јединствени. У Пиви и Дробњаку и у Ортијешу исто је као у севернијим млађим новоштокавским говорима, док је у Пљевљима: *Тѳрци* = *Тѳрци*, *здѣвље* = *здѣвље*.

11. Друго. У севернијим млађим новоштокавским говорима не изостаје ни дуљење код именица ср. р. на *-је* у којих се завршни сугласник основе јотује пред овим наставком: *грѣжѣ*, *снѣйље*.

У источнохерцеговачким говорима прилике су друкчије: *снѣйље* (Пљевља), *снѣйље*, *рѣбље* = *рѣбље* (Вушовићева Источна Херцеговина), *снѣйље*, *грѣжѣ* (Пива и Дробњак), *снѣйље*, *грѣжѣ* = *грѣжѣ* (Ортијеш).

Треће. У севернијим млађим новоштокавским говорима не скраћује се дуго вокално *р*: *йрѣви*, *чѣйѣрѣйѧк*, *ѳ црѣву*. Тако је и у Пљевљима,

Бушовићевој Источној Херцеговини и Пиви и Дробњаку. У Ортијешу, међутим, познато је скраћивање дугог вокалног *p*: *црква* (*црква*).

12. У вези с преношењем акцента на проклитику с именица може се рећи да нема категорија с посебним типом преношења којима би се међу собом битно разликовали севернији млађи новоштокавски говори од источнохерцеговачких. Могу се навести: *од другва* (Ортијеш); — *на исјовијед* = *на Благовијес(и)* (Пива и Дробњак). Остале евентуалне разлике могу се сматрати занемарљивим, углавном појединачним случајевима. Међутим, постоји једна посебна и важна разлика друге врсте. У источнохерцеговачким говорима преношење акцента на проклитику доследна је појава, док се у севернијим млађим новоштокавским говорима јављају и примери с акцентом непренесеним на проклитику. Чак сам и у Тршићу у разговорном језику слушао и примере: *у мџагину*, *ка и буба* и сл.

13. У вези с осталим карактеристичним случајевима преношења акцента потребно је говорити о четири појаве.

Прво. Иако ген.-ак. личне заменице 1. и 2. л. јдн. и заменице *себе* без проклитике гласе *мѣнѣ* и сл., у вези с проклитиком у севернијим млађим новоштокавским говорима јавља се преношење типа *код мене* и сл. Тако је и у пљеваљском.

У Пиви и Дробњаку, међутим, јс: *мѣне* — *од мене* — *исјред мене*, а у Ортијешу: *мѣне* — *на мене* — *исјред мене*. И у западном Срему и западној Мачви јављају се и ликови: *мѣне* — *код мене*.

Објашњење овог преношења даћу даље у раду кад будем говорио уопште о акценту ових заменица (в. т. 32).

14. Друго. Кад показне заменице *овај* и сл. на првом слогу имају кратки силазни акценат, у Срему, Мачви и Колубари преношење на проклитику је двојако: а) *од овог*; б) *на ову*. У Тршићу се акценат преноси само у виду кратког силазног: *од овог*.

У Ортијешу је: *од овог*.

15. Треће. У Пљевљима и Пиви и Дробњаку у поздравима се јављају преношења типа *у добричас*. То је новија појава које нема у севернијим млађим новоштокавским говорима.

16. Четврто. У Срему, Мачви и Тршићу доследно је: *два мѣйра*, *сѣд екѣјра* и сл. У Ваљевској Колубари спорадично се може срести преношење типа: *сѣд екѣјра*.

И у Пљевљима и Пиви и Дробњаку постоје преношења типа:
дваџс кѹѣѣ, девѣтѣ брѣтѣ и сл.

Нема никакве сумње да је колубарско спорадично *сѣбъ екѣарѣ* траг динарског досељавања.

Ово је преношење несумњиво новијег датума.

17. Акценат у парадигми именица мушког рода са старим акцен-
том на почетном слогу не одступа много од данашње књижевне норме.
Указао бих на три појаве.

Прво. У севернијим млађим новоштокавским говорима у лок. јдн. померање акцента према крају доследно је једино код типа *град* кад ове именице не означавају биће. У осталим типовима јавља се и номинативни акценат.

Слична тенденција постоји и у источнохерцеговачким говорима, али није добила толики обим као у севернијим млађим новоштокавским говорима.

18. Друго. У проширеном ном. мн. именица типа *град* у Вушовићевој Источној Херцеговини уопитен је кратки силазни акц. почетнога слога, па се говори не само *градови* и сл. него и *лијкови* и сл. У Пљевљима је *дијелови* = *сиданови* (поред, разуме се, *градови*). У Пиви и Дробњаку: *вјџкови* = *ликови* (поред *брџгови*) а у Ортнјешу: *сиданови* = *вјџкови* (поред *гладови*).

У севернијим млађим новоштокавским говорима прилике су више-
мање као код Вука и Даничића: *градови-делови*.

19. Треће. Множина именице *крај* у севернијим млађим новоштокавским говорима гласи доследно: *крајевѝ-крајѣвѣ-крајевѝма*.

У Пљевљима је: *кр'јевџи-крајевџа-крајевџима.*

У Вушовићевој Источној Херцеговини: *крајевѝ-крајѝвѝ-крајѝвѝма*.

У Пиви и Дробњаку: крајеви-крајјева (крајевā)-крајевима-(крајевима).

20. У вези с акцентом у парадигми именица мушког рода које немају стари силазни акценат на првом слогу указао бих такође на три појаве.

Прво. У множини именица типа *дѣвр* у Вушовићевој Источној Херцеговини доследно је: *дѣдрови, -ѣвѣ, -овима*. У Пиви и Дробњаку постоје тројакe могућности: а) *пѣушови, -ѣвѣ, -овима*; б) *пѣушѣови, -ѣвѣ, -ѣвима*; в) *дѣдрови, -ѣвѣ, -овима*. У Ортијешу је *хѣнови, -ѣвѣ, -овима* (дакле као код Даничића).

У севернијим млађим новоштокавским говорима прилике су као код Даничића: *гуњеви*, *јањеви*, *сиричеви*; *сиричева*, *сиубова* и сл. На

ипак и овде има трагова појаве која је преовладала у Вушовићевој Источној Херцеговини: исп.: *би́кови* (Срем, Колубара), *си́ричѐвā* (Колубара), *кечѐвима* (Колубара), *си́ричѐвима* (Колубара).

Јасно је да је, бар у неким источнохерцеговачким говорима, акценат *гра́дови* до те мере продуктиван да се шири не само на рачун акцента *гра́здови* већ и на рачун акцента *йу́шови*.

21. Друго. У говорима шумадијско-војвођанског дијалекта ном. мн. именице *вѐнац* гласи *вѐнци*. У Тршићу је *вѐнци*.

У Пљевљима је *ла́нци*, *ла́нѝцā* = *зуба́цā*, *ла́нцима*. У Пиви и Дробњаку: *вијѐнци*, *ла́нци*, *вијѐнѝцā*. У Ортијешу: *ла́нци*, *ла́нѝцā*.

Данашњи тршићки говор овде се у суштини слаже с источнохерцеговачким говорима. Чињеница што тршићког акцента *вѐнци* нема ни код Вука ни у шумадијско-војвођанском дијалекту несумњиво говори да су тај акценат у Тршић донели они Динарци који су дошли касније од Караџићевих, вероватно у другој половини 18. века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве.

22. Треће. Од свих говора које анализирам једино у Вушовићевој Источној Херцеговини од именица типа *на́род* ген. мн. гласи *на́рѝдā*. То је, иначе, однос аналоган и књижевном *јѐлен-јѐлѝнā*. Види и т. 28.

23. У вези с акцентом именица средњег рода треба говорити о четири појаве.

Прво. У севернијим млађим новоштокавским говорима нема померања акцента према крају у лок. јдн. именица које имају силазни акценат на почетном слогу. Један једини мачвански пример *словѐшу* може бити и хапакс.

У Пиви и Дробњаку, међутим, забележени су примери као: у *зла́шу*, у *мѐсу*, = *ѝ мѐсу*, а у Ортијешу: *мѐсу* = *на мѐсу*. Ово је појава аналошка према лок. јдн. м. р.

24. Друго. У севернијим млађим новоштокавским говорима множина именица типа *сѐло* и сл. гласи: *сѐла-сѐла-сѐлима*, као у књижевном језику. Тако је и у Пљевљима и у Пиви и Дробњаку. У Ортијешу, међутим, не долази до померања акцента према почетку у множини: *сѐла-сѐлима*, *рѐбра-рѐбрима*.

25. Треће. У сремском говору у архаичним облицима инстр. и лок. плуралија тантум *вра́иш* и *леђа* јавља се метатонијски акценат на *јѐднѝм вра́иш*, за *мѝји леђи*. Нови облици увек гласе: за *вра́ишима*, на *леђима*.

У Пљевљима и у Пиви и Дробњаку плуралија тантум *вра́йша* и *ле́ђа* у вези с предлозима поред обичног имају и акценат повучен према почетку: *йрѣд вра́йша* — за *вра́йшима*, *ни́з ле́ђа* (Пљевља) — *ни́з ле́ђа* (Пива и Дробњак) — на *ле́ђима*.

И у Тршићу је: *на вра́йша* — *вра́йшима*, као и у Пиви и Дробњаку и у Пљевљима.

У Срему је, дакле, метатонијски акценат везан једино за архаичне облике инстр. и лок. Нови облици немају метатонијског акц. У источно-херцеговачким говорима и у тршићком метатонијски акц. јавља се и у акузативу. Зато сматрам да Срем у вези с овом појавом не треба повезивати с источнохерцеговачким говорима. Близак је у ствари по-савском славонском (П. И в и ћ, *Дијалектологија* 94. и 202).

У Мачви нема метатонијског акцента; само је: *вра́йшима*.

Чињеница што акцента *на вра́йша* нема код Вука говори да су га у Тршић донели Динарци који су дошли после Караџићевих, вероватно у другој половини 18. века, када је и дошао највећи број досељеника из Херцеговине, Дробњака и Пиве.

26. Четврто. У свим говорима које анализирам говори се: *ће-бе́ша-ћебе́йша-ћебе́йшима* и сл.

27. Само две појаве у вези с акцентом именица женског рода треба посебно коментарисати. Остало је више-мање као у књижевном језику.

Прво. Од именица *рука* и *нога* ген. мн. гласи:

а) од именица *рука*:

α) *ру́кѹ* (Срем, Мачва, Колубара, Тршић, Пива и Дробњак — ређе, Ортијеш);

β) *ру́ку* (Срем);

γ) *ру́кѹ* (Колубара, Пљевља, Пива и Дробњак — чешће);

δ) *ру́ка̄* (Ортијеш);

б) од именице *нога*:

α) *но́гѹ* (Срем — ређе, Мачва, Тршић, Пљевља, Пива и Дробњак);

β) *но́гѹ* (Срем — чешће);

γ) *но́гѹ* (Ортијеш);

δ) *но́га̄* (Ортијеш).

Нема сумње да је колубарско *ру́кѹ* траг динарских досељавања.

28. Друго. Од говора које анализирам једино у Вушовићевој Источној Херцеговини од именица типа *ва́рница* ген. мн. гласи *ва́рницѹ̄*.

То је, иначе, однос аналоган и књижевном *мáлина-мáмíна*. Као што је речено у т. 22, у овом говору постоји и однос *нáрод-нáрòдā* (према *јéлен-јéлèнā*).

29. У вези с акцентом придева треба говорити о три појаве.

Прво. Ни у једном од говора које анализирам не чува се у неодређеном виду придева разлика међу облицима ж. р. јдн. и ср. р. мн., тј. облицима у којима је акценат измењен по Сосировом закону, и облицима ср. р. јдн. и м. р. мн. и ж. р. мн., тј. оним облицима у којима овај закон није могао бити примењен. Од познатих штокавских говора ова појава постоји у дубровачком (Решетар, *Betonung* 113, 115, 117, 121, 122. и 141), посавском славонском (Стј. Ившић, *Rad* 197, 42—48), фојничком (Д. Брозовић, *Ljetopis JAZU* 63, 436) и буњевачком залеђа сењског (Гр. Томљеновић, *NVj XIX* 403).

30. Друго. У Пиви и Дробњаку, Ортијешу и донекле пљеваљском и жумберачком јавља се неколико придевских акценатских типова којих нема код Вука и Даничића. Ево их:

ндв-нòво-ндвì (Пива и Дробњак, Ортијеш);

мèк-мèко-мèкù (Пива и Дробњак, Ортијеш, Пљевља);

бìсѝар-бìсѝро-бìсѝрù (Пива и Дробњак, Ортијеш); исп. у Жумберку: *слáдак-слáѝка-слáѝко* (М. Поповић, *Die Betonung in der Mundart von Žumberak, ZslPh VI* (345—363) 357).

Иако се јавља у постојбини Вукових предака, ова је појава непозната данашњем тршићком говору, као што је нема ни код Вука, уосталом. Нема је ни у шумадијско-војвођанском дијалекту.

Појава наведена у т. 29. очевидно припада западнијим штокавским говорима; појава наведена у овој, 30-тој т. — југозападнијим.

Мислим да је развитак ових појава текао овако. Најпре су сви говори имали *ндв-нòва-ндвò* и сл. као последицу деловања Сосировог закона. Ово је стање сачувано у дубровачком, посавском славонском, фојничком и буњевачком залеђа сењског. Затим је дошло до уједначавања. У Пиви и Дробњаку, Ортијешу и донекле у Пљевљима и у Жумберку средњи се род изједначио са женским — бар у наведеним типовима. Код Вука, у тршићком и у шумадијско-војвођанском у питању је изједначавање женског рода са средњим (опет је, пре свега, реч о наведеним типовима). И то баш и јесте занимљиво што приликом уједначавања Вук и Тршић с једне стране и Пива и Дробњак са друге не иду истим путем, већ се Вук и Тршић слажу са шумадијско-војвођанским дијалектом.

31. Треће. У Срему, Мачви, Колубари и Тршићу, у односу на Даничића, знатно је више двосложних придева који у неодређеном виду имају неки од силазних акцената (˘ или ˘) а у одређеном виду добијају (˘) на првоме слогу: *нѡвѣ*, — *дѡгѣ*, *здрѡвѣ*, *мѣкѣ*, *мрѣ*, *ѣрѡвѣ*, *чѣсѣ*, — *блѡгѡ*, *врѡћѡ*, *гѡсѣ*, *лѣѡг*, *љѡћѡ*, *млѡдѡ*, *рѡнѡ*, *Свѣѣ* *Сѡва*, *сѡвѡ*, — *мѡдрѡ*, *нѡћнѣ*, *ѣдзнѣ*, *ѣдснѣ*, *ѣѡнкѣ*, — *брѡднѣ*, *јѡднѣ*, *сѣѣнѡ*, *слѡћкѡ*, *чѡснѣ*, — *вѣлѣкѣ*, *вѣселѣ*, *дрѡвенѣ*, *мѡѣѡрѣ*, *сѡѣленѣ*, — *крѡвѡ* и сл. Али се говори и: *сѣѡри*, *млѡди* и сл.

Овога нема ни у Пљевљима, ни у Вушовићевој Источној Херцеговини, ни у Пиви и Дробњаку ни у Ортијешу.

Овом се својом особином севернији млађи новоштокавски говори слажу са дубровачким (Решетар, *Вет.* 129), Горњом Крајином (Н. Симић, *NVj VIII* 105. и д.), жумберачким (М. Поповић, *ZslPh VI* 356—357), шаптиновачким (Стј. Ивић, *Rad* 168, 142), по-савским славонским (Стј. Ивић, *Rad* 197, 45. и д.).

То је врло стара појава. Њена се старина може утврдити на овај начин. Код придева типа *нѡв* акценат *нѡвѣ* — стари је акценат одређеног вида. С овог акценатског типа такав акценат одређеног вида пренео се аналогично и на придеве типа *здрѡв* (*здрѡвѣ*). Из напоредне употребе акцената *здрѡвѣ* и *сѣѡри* дошло је и до појаве акцента *сѣѡри* а, у даљој консеквенцији, и до акцента *млѡди* и др. Но, како је однос *сѣѡр-сѣѡри* у штокавским говорима о којима је реч одавно престао бити продуктиван, јасно је да се цео овај процес могао одиграти само у додиру двају говора: једног, западнијег, ближег чакавском (где је нпр. и однос *здрѡв-здрѡвѣ* још морао бити жив) и другог, источнијег где тај однос није био продуктиван. А да би поменути процес могао у западносрбијанским говорима добити тако широке размере какве има, то укрштање морало је бити врло старог датума.

32. У вези са заменичким акцентом задржао бих се на шест појава.

Прво. Од посебног је интереса акценат ген.-ак. и дат.-лок. личних заменица 1. и 2. л. јдн. и повратне заменице *себе*. Говоре које анализирам можемо поделити у три групе:

а) У Пљевљима, Тршићу, Колубари, Мачви и Срему без предлога ген.-ак. гласи: *мѣнѣ*, *ѣѡбѣ*, *сѣбѣ*, а дат.-лок.: *мѣни*, *ѣѡби*, *сѣби*. У дат.-лок. никада нема преношења акцента на проклитику. У ген.-ак. акценат се може пренети на проклитику и то увек у виду кратког силазног: *нѡз мѣне*, *ѡко сѣбе* и сл.

б) Вуков говор. Даничић у *Малој српској грамањници* на стр. 32—33. наводи: за ген.-ак.: *мѣне*, *ѣѡбе*, *сѣбе*; за дат. јдн.: *мѣни* (*мѣне*), *ѣѡби*

(*шѣбе*), *сѣби* (*сѣбе*); за лок. јдн.: *мѣни*, *шѣби*, *сѣби*. Нема преношења акцента на проклитику. То је позната српскохрватска књижевна ситуација у којој данас једино нема дативских облика *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе*.

в) У Пиви и Дробњаку ген.-ак. и дат.-лок. гласе: *мѣне*, *шѣбе*, *сѣбе*. На једносложан предлог акценат се преноси по типу: *од мене* (ген.), *од себе* (лок.). На двосложни: *ѣрѣко шѣбе*, *ѣрѣма себе*. Акценатски је тако и у Ортијешу, с тим што је на двосложне предлоге преношење по типу: *иза мене*. Прилике карактеристичне за ову трећу групу говора могу се срести и у западном Срему и у западној Мачви: *мѣне*—*кѣд мене*.

Могу се утврдити три фазе у развитку акцента ових заменичких облика.

Прва фаза — разликовање акцента ген.-ак. од акцента дат.-лок. Она је оставила трагове у групи говора овде наведеној под (а) чије се прилике у формули могу овако приказати: *мѣни-мѣнѣ-кѣд мене*. Ова је разлика створена деловањем Сосировог закона, што је јасан доказ дубоке старине ове појаве.

Друга фаза — Вукова ситуација. Уопштен је акценат дат.-лок. Јасно је да је ова фаза каснија од прве и да је из ње произашла. Резултате добивене у овој фази налазимо и у руском језику (*меня*).

Трећа фаза — проширење акцента множине (*нама-за нама* и сл.) на облике ген.-ак. јдн. и дат.-лок. јдн. Та је фаза несумњиво најмлађа и може се извести само ако се претходно претпостави друга фаза. Ова, трећа фаза карактеристична је за говоре Пиве и Дробњака и Ортијеша.

Из овога излагања јасно се види у чему се ја слажем с тумачењима Белићевим, Мејеовим, Ивишићевим и Вуковићевим, а у чему се не слажем.

33. Друго. У севернијим млађим новоштокавским говорима које анализирам доследно је: *ѣн*. У Пиви и Дробњаку засведочено је *ѣн*.

34. Треће. Показне заменице *овај*, *онај* немају јединствен акценат. Гласе:

- а) *ѣвогѣ* — Пива и Дробњак;
- б) *ѣвѣј* = *ѣвѣј* — Срем, Мачва, Колубара;
- в) *ѣвѣј* (*ѣвѣј*) — Тршић;
- г) *ѣвѣј* — Ортијеш.

35. Четврто. Само у Ортијешу забележено је: *кѣјѣ* — *ѣрѣкѣ којега*.

36. Пето. Само у Ортијешу забележено је: *чијѣј*—*изѣ чијега*.

37. Шесто. Само је Вушовић у говорима Источне Херцеговине које је проучавао поред акцента *мѣјѣга* записао и акценат *мојѣга*. То тумачим продуктивношћу акценатске алтернације:

$$(\text{'}) + (\text{'}) : (\text{'}) + (\text{'}) + (\text{x}).$$

38. У вези с акцентом бројева треба указати на четири појаве.

Прво. У северним млађим новоштокавским говорима које анализирам доследно је *јѣднѣга*. У Пљевљима и Пиви и Дробњаку је: *јѣднѣга* = *јѣднѣга*. И овде је у питању акценатска алтернација поменута у т. 37.

39. Друго. У Колубари и Тршићу доследно је: *ѣрви*. У Срему, Мачви, Пљевљима и Вушовићевој Источној Херцеговини је: *ѣрви* = *ѣрви*. У Пиви и Дробњаку је засведочено само *ѣрви*.

40. Треће. У севернијим млађим новоштокавским говорима које анализирам и у Вушовићевој Источној Херцеговини доследно је: *сѣдмѣ*, *ѣсмѣ*. У Пљевљима и у Пиви и Дробњаку је: *сѣдмѣ*, *ѣсмѣ*.

41. Четврто. Од говора које анализирам једино је у Пиви и Дробњаку, поред књижевног акцента *двѣјица*, забележен и акценат *двојица*. Вушовић бележи: *чѣшвѣрица*.

42. У вези с акцентом инфинитива треба говорити о осам појава. У свима њима опажа се деловање Сосировог закона, одн. закона метатоније.

Прво. Глаголи сложени од **несѣти* гласе:

а) *ѣднѣти* (*донѣти*) — Срем, Мачва;

б) *ѣднѣти* = *донѣти* — Колубара; одн. *ѣднѣти* = *ѣднѣти* — Пљевља; одн. *ѣднѣти* = *ѣднѣти* — Пива и Дробњак;

в) *ѣднѣти* — Тршић.

43. Друго. Тросложни глаголи сложени од *мрѣти* и сл. гласе:

а) *ѣмрѣти* (*ѣмрѣти*) — Срем, Мачва; одн. *ѣмрѣти* (*ѣмрѣти*) — Пива и Дробњак;

б) *ѣмрѣти* = *ѣмрѣти* — Колубара; одн. *ѣмрѣти* = *ѣмрѣти* — Пљевља;

в) *ѣмрѣти* — Тршић; одн. *ѣмрѣти* — Ортијеш.

Иначе, у Тршићу је *мрѣти* а у Вушовићевој Источној Херцеговини *мрѣти*.

44. Треће. Тросложни глаголи сложени од *ићи* гласе:

а) *ѣзићи* = *ѣзићи* (и сл.) — Срем, Мачва, Тршић, Пљевља, Пива и Дробњак.

б) *ѣзићи* (*ѣзићи*) — Колубара.

45. Четврто. Двосложни глаголи сложени од *ићи* гласе:

а) *ѣѣћи* — Срем, Мачва, Тршић, Пљевља;

б) *doћи (īrēћи)* — Колубара;

в) *doћи = doћи* — Пива и Дробњак.

Чињеница што се у Колубари може спорадично чути акценат *īrēћи* говори о свежим динарским траговима.

46. Пето. Глаголи сложени од типа **весити* гласе:

а) *довесити* — Колубара, Тршић, Дробњак;

б) *довесити (dovesiti)* — Срем, Мачва;

в) *dovesiti* — Вушовићева Источна Херцеговина, Пива, Ортијеш.

47. Шесто. Кад пишу сложени, глаголи овога типа у севернијим млађим новоштокавским говорима гласе доследно: *идећи* и сл. У Вушовићевој Источној Херцеговини гласе: *идећи = идећи*, а у Ортијешу *bōc(ити)*.

48. Седмо. Глаголи типа *вући* у севернијим млађим новоштокавским говорима доследно гласе: *вући, ипресити, иући*.

У Пиви и Дробњаку је: *ипресити = вући*. У Вушовићевој Источној Херцеговини је *ипресити* а у Ортијешу *вућ(и)* (што је акценатски исто).

49. Осмо. Глаголи сложени од типа *вући* гласе у севернијим млађим новоштокавским говорима *извући = извући*.

У Пиви и Дробњаку је *одвући (одвући)*. У Вушовићевој Источној Херцеговини је *дипресити* а у Ортијешу *дипрес(ити)* (што је акценатски исто).

50. У вези с акцентом аориста треба говорити о три појаве.

Прво. У источнохерцеговачким говорима у 2, 3. л. јдн. уопштен = силазни акценат и код типа (с основном на *ну/не*): *ићрнџ-ићрнџу = је* Пљевља, Пива и Дробњак, Ортијеш. У Ортијешу је ова појава захватила још неке типове: *зайица (зайица)*, *ициће* и сл.

Севернији млађи новоштокавски говори ближи су Даничићу: *џкрџну* = Срем, али *цикну* = Мачва; *џказа се* = Мачва, али *иовика =* = Колубара, *пайица =* Тршић; *ициће (ициће)* = Мачва.

51. Друго. Овоме насупрот у Пиви и Дробњаку чува се акценат инфинитива у 2, 3. л. јд. код типова: *држа-задржа* (Пљевља: *бјежа-дбјежџа*), *смија-насмја*, *куиџа-накуиџа*.

У севернијим млађим новоштокавским говорима прилике су као код Даничића: *задржџа =* Тршић, *идиџова =* Мачва, *диџова =* Тршић.

52. Треће. У некојим источнохерцеговачким говорима двојак је акценат у типа: *клџмо =* Вушовићева Источна Херцеговина, Пива и Дробњак, *заклџмо =* Пљевља, Пива и Дробњак, *клџмо =* Пива и Дробњак, *заклџмо =* Пљевља, Пива и Дробњак.

Као што је већ речено, сличних појава има и у инфинитиву.

О акценту аориста уопште в. студију М. Стевановића *О данашњем акценџу аориста*, Наш језик, нова серија, књ. V, стр. 250—263.

53. У вези с акцентом глаголског придева радног треба говорити о три појаве.

Прво. Ни у једном од говора које анализирам у глаголском придеву радном не чува се разлика између облика ж. р. јдн. и ср. р. мн., тј. облика код којих је акценат измењен по Сосировом закону, и облика ср. р. јдн. и м. р. мн. и ж. р. мн., тј. облика у којима овај закон није могао бити примењен; исп. нпр.: *йрѡдѡла* (Тршић, Ортијеш).

Ову разлику помињу Решетар (*Betonung* 170, 174) и Будмани (Rad 65, 177) за Дубровник, Брозовић за Фојницу (Ljetopis JAZU 63, 436), Гр. Томљеновић за буњевачки залеђа сењског (NVj XIX 594), Стј. Ившић за посавски славонски (Rad 197, 95—98).

54. Друго. Акценат глаголског придева радног тросложних глагола сложених од *ићи* гласи:

- а) *изѡиѡ* = *изиѡ* (*изиѡла*) — Срем, Мачва;
- б) *изѡиѡ* = *изиѡ* — Колубара, Тршић, Пива и Дробњак;
- в) *ѡбиѡла* — Ортијеш.

55. Треће. Од глагола типа *куйѡвати* глаголски придев радни гласи:

- а) *куйѡвала* — Тршић; *ѡйрѡвѡла* — Пива и Дробњак;
- б) *куйѡвѡ-куйѡвала* — Ортијеш.

56. У вези с акцентом глаголског придева трпног треба говорити о четири појаве.

Прво. Ни у једном од говора које анализирам ни у глаголском придеву трпном не чува се разлика између облика ж. р. јдн. и ср. р. мн., тј. облика код којих је акценат измењен по Сосировом закону, и облика ср. р. јдн. и м. р. мн. и ж. р. мн., тј. облика у којима овај закон није могао бити примењен; исп.: *йѡчѡѡ* (Тршић), *йрѡзнѡѡ* (Ортијеш).

Ову разлику помињу Стј. Ившић за славонски посавски (Rad 197, 102—103) и Далибор Брозовић за Фојницу (Ljetopis JAZU 63, 436).

57. Друго. Од глагола типа *йрѡсѡѡ* у Пиви и Дробњаку и у Ортијешу глаголски придев трпни гласи: *йрѡсѡсѡ-йрѡсѡсѡ-йрѡсѡсѡ* (дакле као од типа *йѡѡ*). Вуковић за Пиву и Дробњак засведочава и *зѡмѡѡсѡсѡ*, -а, -о.

58. Треће. Од глагола типа *јѣсѣи* у Ортијешу глаголски придев трпни гласи: *јѣден, јѣдена, јѣдено*.

59. Четврто. Од глагола *чинѣи* одн. његових композита акценат глаголског придева трпног *учиѣна* и сл. забележен је у Мачви, Колубари, Тршићу, Пљевљима и у Пиви и Дробњаку.

60. У вези с акценом презента треба дати једанаест напомена. Појаве о којима ћу говорити у вези су с приликама у инфинитиву.

Прво. Од глагола типа *ѣѣи* 1. и 2. л. мн. през. у Срему, Мачви, Колубари, Тршићу, Пљевљима и Пиви и Дробњаку доследно гласи: *ѣѣѣмо, ѣѣѣѣ*.

Једино је у Ортијешу засведочено *ѣѣѣмо*.

61. Друго. Тим пре је у Срему, Мачви, Колубари, Тршићу и Пљевљима: *имамо, коѣамо, чѣѣамо* и сл.

У Пиви и Дробњаку је *жѣѣмо = жѣѣѣмо*.

У Ортијешу је само: *жѣѣѣмо*.

Акценат типа *жѣѣѣмо* и сл. говори да се, у говорима где се јавља, укида алтернација (') + (-) : (ѣ) + (') + (х). Укида се јер су у питању све обележени ликови. Код именица, кад је у питању однос номинатива (тј. необележеног лика) према косим падежима (тј. обележеним ликовима), ова се алтернација добро чува (*јѣнѣк-јѣнѣка*).

62. Треће. Глаголи сложени од *ѣѣи* гласе:

а) *исѣѣѣ* (Тршић), *ѣробѣѣѣ* (Мачва), *оѣлѣѣѣмо* (ређе Пљ.);

б) *исѣѣѣѣ* (Ортијеш);

в) *ѣсѣѣѣѣ* (Пљевља — готово једино, Пива и Дробњак);

г) *зѣѣѣѣ* (*ѣѣѣѣ*) (Срем);

д) *ѣѣѣѣѣ* = *ѣѣѣѣѣѣ* (Колубара).

63. Четврто. Глаголи од **несѣи* гласе:

а) *ѣнѣѣѣ* — Ортијеш;

б) *ѣнѣѣѣѣ* — Пљевља, Пива и Дробњак;

в) *ѣнѣѣѣѣ* (*ѣнѣѣѣѣ*) — Срем, Мачва;

г) *ѣнѣѣѣѣ* = *ѣнѣѣѣѣ се* — Колубара, Тршић.

64. Пето. Презент глагола *ѣѣи* гласи:

а) *ѣѣѣ* = *ѣѣѣѣ* — Срем, Мачва, Колубара;

б) *ѣѣѣѣ* — Тршић;

в) *ѣѣѣѣ, ѣѣѣѣ* = *ѣѣѣѣѣ* — Пљевља, Пива и Дробњак.

65. Шесто. Презент двосложних глагола сложених од *ићи* гласи:

- а) *дѡђем* (Срем), *дѡђѣм* (Пива и Дробњак);
 б) *нѡђе* = *ѡдѡђе*мо — Мачва, Колубара, Тршић.

66. Седмо. Презент глагола сложених од *звати* гласи:

- а) *дѡзѡдем* — Ортијеш;
 б) *дѡзѡвѣм* — Тршић, Пљевља, Пива и Дробњак;
 в) *ѡзѡвѣ* = *ѡдѡвѣ* — Мачва, Колубара.

67. Осмо. Од глагола типа *ѡѡѡѡѡѡ* и сл. у 3. л. мн. през. у севернијим млађим новоштокавским говорима акценат је увек као код Даничића: *сѡрѣмају* и сл.

У Пиви и Дробњаку је: *ѡѡѡѡѡѡ* (*ѡѡѡѡѡѡ*), *зѡѡѡѡѡѡ*, а у Вушовићевој Источној Херцеговини: *вѡѡѡѡѡѡ*.

У акценту *ѡѡѡѡѡѡ* и сл. у питању је ширење акцента осталих лица презента на 3. л. мн. То значи да се и овде укида алтернација (') + (-): (˘) + (') + (x) јер су у питању обележени ликови.

68. Девето. У севернијим млађим новоштокавским говорима доследно је *жѡвѡѡ*. У Пиви и Дробњаку: *жѡвѡѡ* = *жѡвѡѡ*. У Вушовићевој Источној Херцеговини: *ѡрѣсѣмо*-*ѡрѣсѣмо*.

69. Десето. Само је у Ортијешу забележен акц. *зѡвѡѡѡ*.

70. Једанаесто. У Ортијешу је *зѡжѡѡ*. У Пљевљима: *ѡжѡѡѡ* (*ѡѡѡѡѡѡ*). У Срему и Мачви је: *зѡдржѡ* = *зѡдржѡ*.

14. VIII 1969.

Берислав М. Николић

Summary

Berislav M. Nikolić

ESSENTIAL DIALECTAL ACCENTUAL CHARACTERISTICS IN YOUNGER NEWŠTOKAVIAN DIALECTS

Accentological and dialectological interpretations on unaccented and accented long vowels, proclitics and enclitics, accentual characteristics of nouns, adjectives, pronouns, numerals and verbs.